

the modern one can see the ancient», so in modern fiction texts there are also ancient philosophical reflections of Hesiod and Plato on the «golden age» of mankind under the rule of the Gods. As part of the conceptsphere of historiosophy, utopia serves as a discourse about the future of humanity — a reference point for the individual and society as a whole. By the way of creating the ideal models of the future, humanity looking for ways to rise to the highest stage of evolution. However, the author warns about the deceptiveness of utopia, which could mis-realized by reducing ideals and creating an illusion of development, as demonstrated in the text. The path to a true utopia, as the ideal way for the existence of people, lies through the realization of good and evil in oneself, through the victory over evil in oneself and in the world. For A. Sapkowsky, utopia is an integral part of the historiosophical conceptsphere development: which exist at many levels (personal, national, universal), it correlates with the «eternal» concepts of happiness, freedom and meaning of being.

Key words: utopia, historiosophy, conceptsphere, historical model of society, ethical feat.

УДК 281 133.1.09

Тетяна Динниченко

АЛГОРИТМ ДІЇ КОЛЕКТИВНОГО НЕУСВІДОМЛЕНОГО В РОМАНІ А. ФРАНСА «БОГИ ЖАДАЮТЬ»

У розвідці проаналізовано роман Анатолія Франса «Боги жадають» (“Les Dieux ont soif”, 1912) з точки зору архетипової критики з метою дослідження алгоритму дії колективного неусвідомленого у «політичній формі» (термін К.Г. Юнга), продемонстрованого автором у зображенні подій Великої французької революції 1789–1794 рр. На противагу класичній концепції, нова парадигма інтерпретації Французької революції (середина 1960-х рр.) дегероїзує її образ, а его-історія акцентує увагу на проблемі екзистенційного усвідомлення подій. Ця проблема вже давно була об’єктом дослідження психоаналітиків, філософів і письменників, про що свідчить роман «Боги жадають». А. Франс описує натхненну революційну масу парижан, яка, за Юнгом, знаходиться під дією архетипів. У статті досліджено вияв у романі архетипів (Рятівника, Героя, Дракона, Аніми), образів колективного неусвідомленого, що диктуються моментом історії і визначаються матеріалом усвідомленого досвіду.

Ключові слова: архетипова критика, колективне неусвідомлене, архетип, архетипний образ, Аніма, его-історія.

Анатоль Франс (Anatole France, Анатоль Франсуа Тібо, 1844–1924) — французький письменник-модерніст, член Французької академії (1896), лауреат Нобелівської премії 1921 р. В романі «Боги жадають» А. Франс звертається до теми Великої французької революції 1789–1794 рр., матеріали про яку збирав і вивчав з молодого віку. Тлумачення її подій змінювалось протягом життя письменника: якщо в ранньому (незакінченому) романі «Вівтарі страху» головними героями, яким співчуває автор, були мужні аристократи та чарівні аристократки, то в романі «Боги жадають», написаному через два десятиліття, — це неоднозначний образ присяжного Революційного трибуналу.

Тема Великої французької революції завжди була актуальною для істориків і митців Франції. Класична концепція Великої революції сформувалась у ХІХ ст. та за часів ІІ Республіки: «... це

соціальна революція, що трансформує історичний процес, знаменує перелом між феодалізмом і капіталізмом, перемагає аристократичну монархію. Вона є героїчним двобоєм між старим і новим, боротьбою егалітарних, демократичних, прогресивних ідей проти старого порядку. Її очолює буржуазія, яка спирається на боротьбу радикалізованого народу. Якобінський рух є позитивним, а терор — необхідним явищем в умовах наявних загроз для республіки і нації» [1, 74]. Пізніше така інтерпретація утверджується внаслідок поєднання якобінсько-більшовицького міфу революції із концепцією лінійного поступу і, з одного боку, «нав’язує сприйняття попередньої щодо неї доби як періоду визрівання», а з другого — «накладає відбиток» на післяреволюційний період. [1, 77]. У пам’яті нації утверджується образ революції як «баналізованої метафори розвитку (разом з давно вже банальною метафорою поступу,

підсиленою героїчною легендою зламу, свободи, рівності і братерства» [1, 80].

Уже з середини 1960-х рр. формується інша «парадигма» інтерпретації Французької революції (Ф. Фюре і Д. Ріше), яка дегероїзує її образ. Пізніше з'являється его-історія, яка порушує проблему зв'язків історії та пам'яті: «того, що відбулося, і того, як це усвідомлюють» [3, 79]. Останнє є дискурсом про історію. Наша розвідка стосується «екзистенційного й художнього» (П. Нора) усвідомлення історії, що і є завданням літератури, а саме роману. Невипадково, що на проблему зв'язків історії та пам'яті, як зазначає П. Нора, першими відреагували не історики, а психоаналітики, філософи, письменники [3, 190]. З цієї точки зору роман А. Франса «Боги жадають» — виразний приклад екзистенційного усвідомлення минулого досвіду в контексті роздумів автора про долю сучасного йому людства.

Метою нашої розвідки є аналіз зображення алгоритму дії колективного неусвідомленого в романі А. Франса «Боги жадають» (“*Les Dieux ont soif*”, 1912) шляхом дослідження архетипів Рятівника, Дракона, Аніми тощо.

Фундаментальною для архетипової критики, що оформилася як самобутня тенденція в 50–60-ті роки ХХ ст., стала запропонована К.Г. Юнгом аналітична психологія. В аналізі роману А. Франса «Боги жадають» ми використовуємо такі її поняття, як «колективне неусвідомлене», «архетип», «архетипний образ» та ін. В літературознавстві термін «архетип» набув «значення часто повторюваних нарративних структур, видів дії, типів характерів та образів, на які постійно натрапляємо у величезному масиві літератури, міфах, снах-мріях, навіть в усталених формах соціальної практики» [4, 48].

Сфера неусвідомленого людини, за К.Г. Юнгом, складається з особистісного неусвідомленого (утворюється з особистісних елементів) і колективного, що «не має свого джерела в окремому індивіді», а належить «людству як цілому»: успадковані, універсальні, ідентичні для всіх людей змісти колективного неусвідомленого є «міфологічними за своєю суттю» (К.Г. Юнг визначив їх як архетипи) [6, 50].

Колективне неусвідомлене часто виявляється у «політичній формі» (термін К.Г. Юнга): активізація колективного неусвідомленого у великих соціальних групах викликає «публічне божевілля, ментальну епідемію, що може призвести до революції, війни тощо. Рухи такого роду дуже заразливі й практично непереборні — зараження відбувається тому, що ... людина перестає бути собою, вона просто не належить собі. Й не просто бере участь в русі, вона і є самим рухом» [6, 61]. Саме це ми бачимо в романі «Боги жадають».

А. Франс художньо демонструє дію колективного неусвідомленого під час Великої французької

революції: описує «охоплені єдиним поривом величезні натовпи вісімдесят дев'ятого року, ... мільйони людських сердець, що, одноставно б'ючись, гуртувалися дев'яностого року навколо вітваря федералістів» [5, 377–378], передає «могутній гук великих днів, одноставний велелюдний голос» [5, 384]. Усі персонажі підсвідомо, хоча й по-різному, «заражені» загальним рухом, є самим рухом: скромний секретар секційного комітету відчуває себе «невід'ємною частиною нації» [5, 358], присяжні Трибуналу, «неоднакові походженням і вдачею ... були ніби єдиною істотою, утворювали ніби єдину ... голову, єдину душу ...» [5, 469]. К.Г. Юнг зазначає, що актуалізоване колективне неусвідомлене — «це сила, яка зачаровує людей зсередини» [6, 213]: далекий від революційних ідеалів Блез зізнається, що в ці шалені роки «як я почуваю що-небудь, то рідко коли буває, щоб цього самого не почували всі» [5, 530], а іронічний аристократ Бротто говорить, що не можна перечити юрбі, адже це «голос божий» [5, 396]. А. Франс, описуючи настрої парижан в цей період, резюмує: «інтереси нації, поєднані з інтересами особистими, визначали їхні почуття, пристрасті, поведінку» [5, 451], а отже, «кожен окремих індивід не усвідомлював, що з ним відбувається», тобто знаходився під впливом архетипів [6, 56].

Архетипи, за К.Г. Юнгом, — це «колективні патерни» (типи, зразки), «певні утворення архаїчного характеру, які включають як за формою, так і за змістом міфологічні мотиви» (фігури Героя, Рятівника, Дракона тощо) [6, 50]. Філософ розрізняв архетип і архетипний образ: перший — «це ідеальна пуста форма, наділена енергетичною силою, що походить з неусвідомленого і формує уявлення», а другий — «спосіб вияву архетипу у свідомості» [2, 133]. Останній визначається матеріалом усвідомленого досвіду, «диктується моментом історії» [6, 212]. Розглянемо архетипні образи в романі «Боги жадають».

Архетипний образ Рятівника — це вияв «архетипної ідеї магічної особистості» [6, 200], образ колективного неусвідомленого, що абсолютно природно активується в епохи, «насичені проблемами й дезорієнтацією» [6, 209]. Архетипні образи є «спроєктованими», і завжди знайдеться форма, яка була б «адекватним вмістилищем» [6, 202]. В період Революції і особливо перших років Республіки архетипний образ Рятівника був спроектований на фігури лідерів революційного руху: в очах народу саме вони були гарантими захисту всіх завоювань і порятунку вітчизни. Характерною рисою архетипу є нумінозність (божественність, святість). Святість видимого об'єкта «викликає почуття захоплення, поклоніння і трепету, виявляє особливі зміни свідомості» на основі глибокого емоційного потрясіння [2, 135]. У Франції — «батьківщині революції» — через «радикальність» Великої революції відбулося «швидке перенесення

сакральності з монархічного на національне, з релігійного на політичне», закріпилося «визнання того, що Республіка у Франції — це форма та формула доступу до демократії», сформувався «те, що варто назвати “республіканською духовністю”, яку пов’язано з ідеєю переможної світськості, здатної утвердити гегемонію через мобілізацію довкола своїх засадничих принципів — свобода, рівність, ... братерство ... » [3, 158].

У романі «Боги жадають» А. Франс передає сприйняття народом лідерів Республіки як «святих» (божественних). Під час торжественної ходи Марата у вінку із дубового листа стотисячний натовп вигукує гасла «Хай живе Республіка! Хай живе свобода!» і як природне продовження — «Хай живе Марат!», що демонструє ототожнення «республіканської духовності» з лідерами Республіки. Образи Рятівників Республіки є прозорою алюзією на християнський образ рятівника людства Христа: Гамлен називає Марата «другом народу», «найщирішим й найчеснішим» [5, 385], вважає, що тільки він «спроможний урятувати Республіку» [5, 365]. І ось гине цей «мученик за волю» [5, 419], «людяний, добрий, що керував нами, ніколи не помилявся, все передбачав», був «порадником, оборонцем» [5, 409]. Здавалось би, всі надії втрачено. Але ні: з’являється «новий Рятівник» — Робесп’єр — «наймудріший серед людей», «ще гострозоріший, аніж перший, він бачить те, чого не бачить ніхто ... Він схоплює найтонші, найнепомітніші відтінки, що відрізняють зло від добра, нечесті від чесноти ... Непідкупний навчає нас ... » [5, 500]. А до Марата і Робесп’єра «Вернийо був для Еваріста богом, Бріссо — оракулом» [5, 472]. Отже, ми бачимо механізм того, як архетипний образ Рятівника проектується на форму, що є адекватним вмістилищем архетипної ідеї, продиктованим моментом історії.

У романі християнський мотив Рятівника Христа переплітається з античним образом Героя-Рятівника, що бореться з Драконом. Дракон (часто невіддільний від образу Героя) — ще один архетипний образ в романі «Боги жадають» — існує у свідомості Гамлена в узагальненому образі «ворога Республіки»: це «гідра, що погрожувала пожерти свободу» [5, 476], «страшна почвара, яка шматує вітчизну» [5, 418], він «з’являється в різних обличчях» [5, 500], і коли одного винищують, «з’являються інші, ще численніші» [5, 518]. Одразу приходять на пам’ять образи міфічних і казкових багатоголових чудовиськ, у яких замість однієї відрубаної голови виростають три нових. Перемогти такого дракона може лише Герой за допомогою магічної сили, чарівної зброї. Такою необхідною чарівною зброєю проти Дракона — ворога Республіки у свідомості Еваріста Гамлена є гільйотина: «Гамлен промовляв подумки: “Республіко! Проти стількох ворогів, і таємних, і явних, у тебе тільки один засіб. Свята гільйотино, врятуй вітчизну!...”» [5, 459].

У романі А. Франса присутній і архетип Аніми, що відіграє важливу роль в дії колективного неусвідомленого. К.Г. Юнг виокремлював як «внутрішній», несвідомий аспект особистості, зумовлений статтю, Аніму (неусвідомлену жіночу сутність чоловіка, що персоніфікується, зокрема, у творчості, в образах жінок) та Анімус (неусвідомлену чоловічу сутність жінки). Анімус і Аніма — «це вихід з індивідуальної свідомості у світ колективного неусвідомленого». Основою Аніми є принцип Еросу, тобто любов, зв’язок тощо, а «“внутрішня” сутність чоловіка завжди міцно пов’язана з материнським Еросом». Аніма — це найдавніший і надзвичайно дієвий колективний архетип: саме в ньому коріняться нумінозні властивості, якими зазвичай наділяється в культурі образ матері, а «можливість цього архетипу втілена в образі Матері-Вітчизни ... » [2, 138–139].

Саме це ми бачимо у ставленні Гамлена до Республіки: архетип Аніми проектується у нього на образ вітчизни «Не маючи шматка хліба для себе з матір’ю, Гамлен ... запевняв себе, що вітчизна, як ласкава мати, нагодує свого вірного сина» [5, 378]. У цього персонажа ми спостерігаємо справжню «одержимість» Анімою: «Три місяці підряд він приносив щодня на вітвар вітчизни жертви — людей славетних і незнатних» [5, 473]. Зразком для наслідування Гамлен вважає «обох Брутів», які для врятування Республіки, за ідею свободи не побоялися «засудити сина й скарати на смерть названого батька» [5, 508].

З архетипним образом Аніми — Матері-Вітчизни також нерозривно пов’язаний християнський мотив Рятівника. На цей раз у ньому прозоро проступає середньовічний образ борника «за любов Францію та віру» (згадаймо «Пісню про Роланда»): Гамлен, щиро упевнений у своїй правоті, говорить, що «в пориві синівської любові проливав нечисту кров ворогів своєї вітчизни» [5, 509]. Це підтверджується нарисами до роману, де А. Франс дав цьому персонажу інше прізвище — Клеман (фр. «милосердний») й інше ім’я — Жозеф (Йосиф), а в Біблії Йосиф Прекрасний зображений як втілення духовної чистоти.

Отже, в результаті аналізу роману А. Франса «Боги жадають» з точки зору архетипової критики виявлено алгоритм дії колективного неусвідомленого у зображенні автором Великої французької революції: письменник демонструє дію колективного неусвідомленого у «політичній формі» — активацію архетипів та їх проектування на фігури, що на даний момент історії є адекватною формою для певних ідей. Архетип Рятівника «перенесений» (термін З. Фрейда) на образи лідерів Республіки; архетип Героя, що бореться з драконом, — на суддів Революційного трибуналу; архетип Дракона — на образи ворогів Республіки; архетип Аніми — на образ Матері-Вітчизни.

ДЖЕРЕЛА

1. Вжосек В. Історія — Культура — Метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення : моногр. / Войцех Вжосек ; пер. з польськ. В. Сагана, В. Скложіна, С. Серякова ; наук. ред. А. Киридон, С. Троян, В. Скложін. — К. : Ніка-Центр, 2012. — 296 с. — (Серія «Ідеї та історії»).
2. Зборовська Н.В. Психологія і літературознавство : посіб. / Н.В. Зборовська. — К. : Академвидав, 2003. — 392 с. — (Альма-матер).
3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора ; пер. з фр. А. Репи. — К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. — 272 с.
4. Пригодій С.М. Вашингтон Ірвінг. «Книга шкідлив». Архетипова критика/ С.М. Пригодій // С.М. Пригодій, О.П. Горенко. Американський романтизм. Полікритика : навч. посіб. — К. : Либідь, 2006. — С. 47–60.
5. Франс А. Боги жадають / А. Франс // Анатоль Франс. Твори : в 5 т. Т. 4 [Пер. з фр.]. — К. : Дніпро, 1977. — С. 353–536.
6. Юнг К.Г. Аналітична психологія: теорія і практика: Тавистокські лекції / К.Г. Юнг ; [пер. з нем. В. Зеленського]. — СПб. : Издательский дом «Азбука-классика», 2007. — 240 с.

REFERENCES

1. Vzhosek V. (2012). Istoriia — Kultura — Metafora. Postannia neklasychnoi istoriohrafii ; Pro istorychne myslennia: Monohrafia. Kyiv, Nika-Tsentr, 296 s.
2. Zborovska N.V. (2003). Psykhoanaliz i literaturoznavstvo: posibnyk. Kyiv, «Akademydav», 392 s.
3. Nora Pier. (2014). Teperishnie, natsiia, pamiat. Kyiv, TOV «Vydavnytstvo «KLIO», 272 s.
4. Pryhodi S.M. (2006). Vashynhton Irvinh. «Knyha shkitsiv». Arkhytypova krytyka. In S.M. Pryhodi & O.P. Horenko (Eds.). Amerykanskyi romantyzm. Polikrytyka: navch. posibnyk, ss. 47–60. Kyiv, Lybid, 47–60.
5. Frans A. (1977). Bohy zhadauiut. Kyiv, Dnipro, s. 353–536.
6. Yung K.G. (2007). Analiticheskaia psihologiiia: teoriia i praktika: Tavistokskie lektzii. SPb., Izdatelskii dom «Azbukaklassika», 240 s.

Татьяна Дынниченко

АЛГОРИТМ ДЕЙСТВИЯ КОЛЛЕКТИВНОГО БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО В РОМАНЕ А. ФРАНСА «БОГИ ЖАЖДУТ»

В статье проанализирован роман Анатоля Франса «Боги жаждут» («Les Dieux ont soif», 1912) с точки зрения архетипной критики с целью исследования алгоритма действия коллективного бессознательного в «политической форме» (термин К.Г. Юнга), продемонстрированного автором в изображении событий Великой французской революции 1789–1794 гг. Вопреки классической интерпретации, новая парадигма интерпретации Французской революции (середина 1960-х гг.) дегероизирует ее образ, а эго-история акцентирует внимание на проблеме экзистенциального осмысления событий. Эта проблема уже давно является объектом исследования психоаналитиков, философов и писателей, о чем свидетельствует роман «Боги жаждут». А. Франс описывает вдохновенную массу парижан, которая, по Юнгу, находится под воздействием архетипов. В статье исследуется проявление в романе архетипов (Спасителя, Героя, Дракона, Анимы), которые диктуются моментом истории и определяются материалом сознательного опыта.

Ключевые слова: архетипная критика, коллективное бессознательное, архетип, архетипный образ, Анима, эго-история.

Tatiana Dynnychenko

ALGORITHM OF COLLECTIVE UNCONSCIOUS IN NOVEL “THE GODS ARE ATHIRST” BY A. FRANCE

The proposed article analyses Anatole France's novel “The Gods Are Athirst” («Les Dieux ont soif», 1912) from the point of view of archetypal criticism for the purpose of studying the algorithm of collective unconscious in the «political form» (the term by K. G. Jung) demonstrated by the author in the depiction of the events of the Great French Revolution of 1789–1794. The classical concept of the Great Revolution

saw it as a result of the action of the masses, which deliberately transform the historical process, thus asserting in the memory of the nation the image of the revolution as a banal metaphor for progress. The new paradigm of interpretation of the French Revolution (mid-1960s) degenerates its image, and its history focuses on the problem of existential awareness of history. However, these issues have long been the subject of the study of psychoanalysts, philosophers and writers, as evidenced by the novel «The Gods Are Athirst». A. France described the inspirational revolutionary mass of the Parisians, in which each individual individual does not realize what is happening to him, that is, under Jung, is under the influence of archetypes. The author investigates the manifestations of the archetypes of the Savior, Hero, Dragon, Anima — the images of the collective unconscious— and analyses (on example of the image of the protagonist Evarist Gamlena) archetypal images that are determined by the material of a conscious experience and dictated by the moment of history. Archetype of the Rescuer — an archetypal idea of a magical personality — designed by the people on the figures of the leaders of the revolutionary movement as guarantors of the protection of all conquests and the salvation of the Motherland. The archetype of the Hero — on the judges of the Tribunal; Archetype of the Dragon — to the enemies of the Republic; Archetype Anima — to the image of the Motherland.

Key words: archetype criticism, collective unconscious, archetype, archetypal image, anima, ego-history.

УДК 82.09:[94(477)»19»:325.3]

Світлана Євтушенко

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРАХ ХХ СТ.

У статті досліджуються причини появи амбівалентного образу постколоніальної України. Наголошується на спорадичному порівнянні України з Ірландією через подібний колоніальний досвід. Відзначається, що частина інтелектуалів не погоджується із пошуком спільних ознак між цими країнами. Розглядаються географічний та історичний чинники, які відіграють вагомий роль в «українському організмі», визначають його «естетику, емоції, стиль і світовідчуття» (Р. Харчук). Геополітичне становище України дало змогу синтезувати досвід візантійства, православ'я, католицького Риму та орієнтальної культури. Східнохристиянська, імперська та комуністична (Я. Грицак) складові українського історичного минулого важким тягарем лежать на плечах української держави, що не сприяє її модернізації. Також на специфіку українського суспільства вплинули трагічні перипетії світової історії ХХ ст. Географічне розташування та приналежність у минулому до кількох історичних моделей створює «широке поле для вибору головного вектора розвитку».

Ключові слова: Україна, постколоніальний, географія, історія.

Україна стає «частиною глобального генеалогічного тренду», оскільки звідси «ведуть свій родовід сотні тисяч людей у найрізноманітніших точках сучасного світу» [9]. Промовистим свідченням цього є твори, «написані про наші терени не нами», а саме: «Що сказано» Аскольда Мельничука (1994), «Солодкий сніг» Олександра Мотилія, «Все ясно» Джонатана Фоєра (2002), «Коротка історія тракторів по-українськи» (2005), «Два фургони» (2007) Марини Левицької.

Вітчизняні автори створюють амбівалентний образ постколоніальної України / «загадкової «країни У»» (О. Забужко). Вони ретранслюють традиційні уявлення про Україну як мальовничу «степову Елладу» (Є. Маланюк) / Грецію, Батьківщину «калини і соловейка», що має всі

потенції бути «незгіршою країною» (О. Забужко). Одночасно наголошують на слабкості української державності з її «розмитотою ідентичністю», яку штучно підтримують в постколоніальному стані [10, 148]. Подібна суперечливість дає змогу вітчизняним інтелектуалам говорити про унікальність долі України серед решти центральноєвропейських народів / «невдах історії» (Мілан Кундера), оскільки постійні прагнення до європейської культури поєднувалися з болісним випрочуванням «із пащі російського Поліфема, котрий помалу перетравлював її на таку собі «мало-(отже, недосить?)-російську» область із фольклорно-кулінарним місцевим колоритом» [5, 99].

Україну періодично порівнюють з Ірландією, оскільки вона має колоніальний досвід у складі